

ISTORINĖS MOKSLO FILOSOFIJOS MOKYKLOS METODOLOGINĖS REIKŠMĖS PROBLEMATIŠKUMAS

Albinas Plėšnys

Vilniaus universitetas, Filosofijos katedra, Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva

El. paštas: albinas.plesnys@sf.vu.lt.

Normatyvinė mokslo filosofija pateikia neadekvatų mokslo raidos vaizdą, todėl jos metodologinis statusas kelia abejonių. Istorinė mokslo filosofijos mokykla siūlo naują mokslo filosofijos tikslų bei uždavinių interpretaciją. Pagrindiniu jos uždaviniu tampa ne loginė mokslo žinių analizė, o tyrimas tų įsitikinimų bei įvaizdžių, kurių tam tikru metu laikėsi mokslinė visuomenė. Tai keičia mokslo filosofijos metodologinį statusą. Svarbiausias naujojo požiūrio trūkumas yra mokslo žinių autonomiškumo prielaida, t. y. tai, kad mokslo žinios nepriklauso nuo pasaulėžiūrinio ar filosofinio konteksto ir prielaida, kad mokslui svarbios tik santykinės kognityvinės vertybės. Iš tikrųjų abi šios prielaidos yra klaidingos. Todėl atliekant mokslo žinių istorinę analizę reikia atsižvelgti ir į metafizinių sistemų kontekstą. Mokslo raidą apibūdina ne tiek paradigmų ar mokslinio tyrimo programų, kiek bendresnių mokslo metafizinių tyrimo programų kaita.

Reikšminiai žodžiai: normatyvinė mokslo filosofija, istorinė mokslo filosofijos mokykla, paradigma, mokslinio tyrimo programos, kognityvinės vertybės, loginė analizė, metafizinės mokslinio tyrimo programos.

Mokslo filosofijoje nėra vieno požiūrio ir vienos teorijos. Priešingai joje galima susidurti ne tik su skirtingais tyrinėjimo metodais, bet netgi su nevienoda mokslo filosofijos objekto samprata. Viena iš svarbiausių šiuolaikinės mokslo filosofijos kryptių yra istorinė mokslo filosofijos mokykla, kurios ryškiausias atstovas yra Thomas Kuhnas. Iki jo knygos *Mokslo revoliucijų struktūra* pasirodymo vyravo nuomonė, kad mokslo filosofijos objektas yra objektyvios, nekintančios, jeigu jau kartą nustatytos, ir vis gausėjančios mokslo žinios, o pagrindinis uždavinys, kurį reikia išspręsti metodologui, yra loginis tų žinių tyrimas.

Jau pirmajame savo įžymiojo kūrinio, atnešusio pasaulinę šlovę, skyriuje Kuhnas naujai apibrėžia mokslo filosofijos objektą. Jis kritikuoja vyraujančią mokslo filosofų tarpe

nuomonę, kad mokslo filosofijos objektas yra visuma faktų, teorijų ir metodų, ir ši nuolat didėjanti sancaupa sudaro mokslinę metodologiją bei pažinimą (Kuhn 2003: 18). Anot jo, pamažu ir dažnai iki galo šito nesuvokdami mokslo istorikai pradėjo kelti kitokio pobūdžio klausimus bei tirti kitokias mokslo raidos kryptis, dažnai nesusijusias su faktų kaupimu. Užtuot ieškoję ankstesniojo mokslo indėlio, turinčio išliekamąją vertę mūsų dabartiniam pasaulėvaizdžiui, jie stengiasi atskleisti tuometinį to mokslo vientisumą (Kuhn 2003: 17). Kitaip tariant, mokslo filosofijos objektu tampa mokslo istorija – įvaizdžiai, pasaulio matymo būdai ir mokslinio tyrimo praktika, vyravę tam tikru istoriniu periodu.

Naujas objekto supratimas keičia mokslo filosofijos tikslus bei uždavinius. Dabar svar-

biausiu mokslo filosofijos uždaviniu tampa ne loginė mokslo žinių analizė, o tyrinėjimas tų įvaizdžių ir įsitikinimų, kurių laikėsi mokslinė bendruomenė tam tikru laikotarpiu.

Anot Kuhno: „Vargu ar veiksmingas tyrinėjimas gali prasidėti anksčiau, nei *mokslinė* bendruomenė nusprendžia turinti tvirtus atsakymus į tokius klausimus, kaip: iš kokių fundamentalių esinių sudaryta Visata? Kaip jie sąveikauja tarpusavyje ir veikia jusles? Kokius klausimus pagrįstai galima pateikti apie tokius esinius ir kokius metodus galima taikyti ieškant sprendimų?“ (Kuhn 2003: 19). Kartu laikomasi nuomonės, kad mokslinės veiklos reguliatyvus bei normas, mokslo teorijų priimtumo kriterijus ir pan. nulemia vyraujantis pasaulio matymo būdas, konkreti mokslinio tyrinėjimo tradicija, t. y. tai, ką Kuhnas vadina vyraujančia paradigma bei normaliuoju mokslu.

Mokslo istoriją Kuhnas interpretuoja kaip paradigmų kaitą. Laikui bėgant, vieną conceptualią sistemą, vieną pasaulio matymo būdą, visuotinai priimtą vertybinę nuostatą, įprastus problemų formulavimo būdus bei standartinius jų sprendimo metodus keičia kitas pasaulio matymo būdas. Paradigmų kaitą pagal socialinių revoliucijų analogiją Kuhnas vadina mokslo revoliucija. Teorijos, kurios suformuluotos remiantis skirtingomis paradigmomis, Kuhno nuomone, yra tarpusavyje nepalyginamos, kaip, beje, nepalyginamos ir pačios paradigmos.

Taigi Thomas Kuhnas tapo naujos krypties mokslo filosofijoje pradininku, vadinamosios istorinės mokslo filosofijos mokyklos įkūrėju. Jo koncepciją galima pavadinti deskriptyviąja mokslo filosofija, nes Kuhnas prieina prie išvados apie skirtingų paradigmų bei teorijų nebendramatiškumą, t. y. metodologas turėtų tik surasti, atskleisti ir aprašyti tuos mokslinės veiklos įvaizdžius, reguliatyvus bei normas, kurie buvo tam tikru mokslo raidos etapu.

Metodologinė Kuhno koncepcija iš karto tapo normatyviojo požiūrio mokslo filosofijoje šalininkų kritikos objektu. Mokslo raidos istorinis procesas yra tarpusavyje nesuderinamų ir nepalyginamų paradigmų kaita, ir vieną pasau-

lio matymo būdą keičia kitas, o naujos paradigmos priėmimas, remiantis Kuhno koncepcija, yra racionaliai nepaaiškinamas procesas. Kaldindami Kuhną iracionalizmu, kritikai, patys to nedeklaruodami, priima kai kurias abejotinas prielaidas, kurios jiems atrodo akivaizdžios. Pirmiausia akivaizdžiu laikoma tai, kad egzistuoja vienintelis racionalumo būdas, t. y. loginis racionalumas. Jis nepriklauso nuo pasaulėžiūrinio konteksto, nuo bet kokių teorinių koncepcijų, nekinta laikui bėgant ir yra kiekvienos protingos žmogiškosios veiklos bendras pagrindas. Ryškiai tokio supratimo pavyzdžiu galėtų būti Liudvigo Wittgensteino ankstyvasis darbas *Tractatus Logico – Philosophicus*. Kaip pažymi L. Wittgensteinas, „faktai loginėje erdvėje yra pasaulis (1.13)“ (Виттгенштейн 1995: 45). Visa, kas atsitinka, gali būti atvaizduota loginėje erdvėje, kuri yra fundamentali atvaizdavimo erdvė, kitaip tariant, pati loginė erdvė jau niekur negali būti atvaizduota. Todėl tai, kas negali būti atvaizduota loginėje erdvėje, negali būti nei išreikšta, nei pavadinta, nei atvaizduota, ir neturi prasmės.

Tačiau vargu ar galima sutikti su tuo, kad logika yra paskutinė racionalumo priebėga ir kad egzistuoja vien loginis racionalumas. Kasdieninė patirtis, sveikas protas ir kultūrinė tradicija kalba ką kita. Pavyzdžiui, pasakose tikslą visada pasieka ne protingas, bet moralus veikėjas – paprastai trečiasis jaunesnysis brolis, o protingieji broliai, turėję pradžioje aiškų pranašumą, patiria nesėkmę.

Kuris iš brolių veikia racionaliai? Viena vertus, protingieji broliai. Juk jie nenuklysta nuo tikslo ir pasitelkia efektyviausias priemones tikslui pasiekti. Tuo tarpu trečiasis brolis gauna ne labai tinkamas priemones ir, nukrypdamas nuo tikslo, padeda patekusiems į bėdą. Protingieji broliai veikia pagal loginio racionalumo schemą, tačiau tikslą pasiekia trečiasis brolis. Vadinas, jis pasirinko tinkamas priemones ir veikė racionaliai, kitaip tariant, veikiantysis neracionaliai iš tikrųjų veikia racionaliai, ir atvirkščiai.

Čia mes turime dvi racionalumo rūšis – loginį racionalumą (vyresnieji protingi broliai)

ir etinį racionalumą (jaunesnysis neprotingas brolis). Liaudies išmintis atiduoda pirmenybę etiniam racionalumui. Pasakos lieka pasakomis, tačiau racionalumas iš tikrųjų priklauso nuo veikėjo pasaulėžiūrinės pozicijos ir jokio absoliutaus, besąlygiško racionalumo nėra. Perinterpretuojant vaizdą L. Wittgensteino pavyzdį, galima teigti, kad loginė erdvė gali būti atvaizduota etinėje erdvėje, bet ne atvirkščiai, nes etinė erdvė yra fundamentalesnė už loginę erdvę.

Taigi vienas mokslininkas, priėmęs naują paradigmą, manys, kad jis veikia racionaliai, kai tuo tarpu kitas, atmesdamas tą pačią paradigmą, racionaliu vadins savo pasirinkimą ir laikys iracionaliais pirmojo veiksmus. Jie gali remtis tiesiog skirtingos rūšies racionalumais. Tai ar egzistuoja pranašiausias racionalumas? Klausimas lieka neatsakytas.

Kritikai kaltina Kuhną tuo, kad jis nepateikia tikslaus paradigmos apibrėžimo. Ši sąvoka yra pagrindinis Kuhno mokslo filosofijos konstruktas, todėl ypač trūko tikslaus jos apibrėžimo. 1969 m. Kuhnas, atsakydamas į kritiką, patikslino savo poziciją ir vietoje paradigmos sąvokos pasiūlė disciplinarinės matricos terminą. Tačiau tai nekeičia esmės. Ar iš viso įmanoma pateikti tikslų paradigmos apibrėžimą? Matyt, kad ne.

Tiksliai apibrėžti paradigmą būtų įmanoma, jeigu egzistuotų vienareikšmiai nusakomas, universalus ir išsamus supratimas to, kas yra mokslas. Mokslo statusą savo knygoje *Prieš metodą* tyrinėja Polis Feyerabendas. Jis iškelia du klausimus:

- Kas yra mokslas – kaip jis veikia, kokie jo rezultatai?
- Kokia yra mokslo vertė?
- Ar iš tikrųjų jis geresnis už hopių kosmologiją, Aristotelio gamtos mokslą bei filosofiją, dao mokymą?
- Gal mokslas – tik vienas iš daugelio mitų, atsiradęs susiklosčius tam tikroms istorinėms aplinkybėms (Feyerabend 1985: 126–127)?

Atsakydamas į pirmąjį klausimą, Feyerabendas kritikuoja plačiai paplitusį požiūrį, kad egzistuoja ypatingas mokslinis metodas, t. y. visuma

taisyklių, reguliuojančių mokslininko veiklą. Procedūra, atitinkanti tokias taisykles, yra mokslinė, o pažeidžianti jas – nemokslinė. Tai, kad tokios taisyklės egzistuoja, kad mokslo sėkmę lemia tų taisyklių taikymasis ir kad šios taisyklės yra „racionalios“ tam tikra besąlygiška, nors ir sunkiai nusakoma prasme, anot Feyerabendo, niekas neabejoja (Feyerabend 1985: 127).

Tačiau, mano Feyerabendas, konkrečių istorinių įvykių analizė rodo, jog nėra taisyklių, nors ir kokios teisingos ar epistemologiškai pagrįstos jos beatrodytų, kurios vienu ar kitu metu nebūtų pažeistos. Visada galima sulaukti sėkmės, veikiant kontraindukciškai – tobulinant hipotezes, nesuderinamas su visuotinai priimtomis taisyklėmis. Be to, kai kurios svarbiausios formalios teorijos savybės aptinkamos remiantis kontrastu, o ne analize. Todėl, Feyerabendo nuomone, mokslininkas, norėdamas labiausiai padidinti empirinį savo koncepcijų turinį ir giliau jas suprasti, turi aptarti ir kitas koncepcijas, t. y. taikyti pliuralistinę metodologiją (Feyerabend 1985: 161).

Antroji „antitaisyklė“ rekomenduoja tobulinti hipotezes, nesuderinamas su stebėjimais, faktais ir eksperimentų rezultatais, nes nė viena nors kiek įdomesnė hipotezė nėra suderinama su visais žinomais faktais. Kartu, pažymi Feyerabendas, teorijos nereikia keisti tol, kol tai nėra būtina, o vienintelis būtinas pagrindas teorijai keisti – kai ji neatitinka faktų. Todėl su teorija nesuderinamų faktų aptarimas skatina pažangą, o aptarimas su teorija nesuderinamų hipotezių – pažangos neskatina. Vienintelis principas, netrukdamas pažangai, anot Feyerabendo, yra principas, kad viskas tinka (*anything goes*).

Atsakydamas į antrąjį klausimą, kokia yra mokslo vertė, Feyerabendas prieina išvadą, kad istorinė žinių analizė atskleidžia nebendramačių mąstymo struktūrų buvimą, kad net individuali suvokimo bei mąstymo raida pereina daug tarpusavyje nesuderinamų stadijų ir kad egzistuoja tarpusavyje nepalyginamos teorijos, nors išoriškai jos tyrinėja tą patį dalyką (Feyerabend 1985: 434).

Kadangi nėra bendro vardiklio, į kurį būtų galima redukuoti visas žinias, t. y. kadangi net

skirtingos mokslo koncepcijos yra tarpusavyje nesuderinamos, todėl neegzistuoja, Feyerabend'o nuomone, jokia atskaitos skalė, kuria remiantis būtų galima atiduoti pirmenybę moksliniam, o ne mitologiniam požiūriui į pasaulį. Visos normatyvinės taisyklės trukdo žinių pažangą, atiduodamos pirmenybę senesnei teorijai arba vieninteliui mąstymo būdai, atmesdamos kitus. Anot Feyerabendo, mokslas daug panašesnis į mitus, nei galvoja mokslo filosofai. Mokslas – tik viena iš daugelio mąstymo formų, ir nebūtinai pati geriausia. Ji apakina tik tuos, kurie jau yra pasirinkę tam tikrą ideologiją ar iš viso nesusi-mąsto apie mokslo pranašumą bei ribotumą.

Kuhnas, kaip ir Feyerabendas, priima mokslo teorijų nebedramatiškumo tezę bei požiūrį, kad mokslo ir mokslinio metodo supratimas nulemtas istoriškai. Tačiau tada paradigmos apibrėžimas tampa problemiškas, nes supratimas, kas yra paradigma, laikui bėgant turi keistis. Viena iš dviejų – arba tenka atsisakyti nuo mokslo teorijų nepalyginamumo ir kintamumo tezės, arba nuo pastangų tiksliai apibrėžti paradigmą.

Kadangi paradigmos sąvokos neįmanoma tiksliai apibrėžti, vargu ar jos buvimas mokslo filosofijos kontekste tikrai pateisinamas. Ar galima, pavyzdžiui, laikyti skirtingomis paradigmomis Aristotelio ir Newtono fizikas? Manome, kad taip. Beje, jos iš tikrųjų yra nebendramatės. O ar yra skirtingos paradigmos, tarkime, klasikinė Newtono mechanika ir Einsteino specialioji reliatyvumo teorija? Kuhno šalininkas tikriausiai atsakytų, kad taip. O ar jos nebendramatės? Tekėtų rimtai suabejoti. Kumuliatyviojo požiūrio į mokslo raidą šalininkų pamėgti pavyzdžiai iš mokslo istorijos kaip tik yra fizikos raida nuo Keplerio dėsnų iki Newtono visuotinės traukos dėsnio, arba Newtono mechanikos pakeitimas Einsteino specialiąja reliatyvumo teorija. Tuo tarpu Feyerabendas pavyzdžius savo metodologinei nuostatai iliustruoti beveik visada parenka lygindamas Aristotelio ir Newtono fizikas. Matome, kad labai įvairius teorinius konstruktus galima pavadinti paradigmomis. Kiek turi senoji teorija skirtis nuo naujosios, kad ją galėtume pavadinti nauja

paradigma? Į tai Kuhnas nepateikia tinkamo atsakymo. Tai dar labiau sustiprina nuomonę, kad, tyrinėjant mokslo teorijas, derėtų atsi-žvelgti ne vien į pasaulėvaizdinį, bet į daug platesnį pasaulėžiūrinį kontekstą.

Istorinės mokslo filosofijos atstovams priklauso ir normatyviojo požiūrio šalininkai. Pats ryškiausias istorinės mokslo filosofijos mokyklos normatyvistas yra Imre Lakatosas, pasiūlęs tiek mokslo tiriamųjų programų metodologiją, tiek metodologinių koncepcijų kritinio palyginimo idėją. Jos pagrindas yra tas, kad kiekviena metodologinė koncepcija funkcionuoja ir kaip istoriografinė (arba metaistorinė) teorija (arba tiriamoji programa) ir gali būti kritikuojama, remiantis kritiniu tyrimu tos racionalios istorinės rekonstrukcijos, kurią ji pasiūlo (Лакатос 2001: 491). Lakatosas pasiūlo ir metakriterijų konkuruojančioms metodologinėms programoms įvertinti. Net ir tada, kai metodologas pripažįsta mokslo teorijų, tyrimo programų arba paradigmos nepalyginamumo tezę, jis negali išvengti klausimo apie pačių metodologijų palyginimą bei įvertinimą. Netiesiogiai toks įvertinimas aptinkamas ir Kuhno metodologinėje koncepcijoje. Kaip kitaip būtų galima kritikuoti senąjį normatyvinį požiūrį į mokslo istoriją ir filosofiją?

Lakatoso pasiūlytas metodologinių programų įvertinimo metakriterijus yra grynai loginis kriterijus. Lakatosas mano, kad racionalumo teorijos pažanga moksle pasireiškia vis naujų istorinių mokslo faktų atradimu besiplėtojančioje racionaliojoje mokslo istorijos rekonstrukcijoje, apimančioje ir vertybines charakteristikas. Kitais žodžiais tariant, racionalumo teorija moksle progresuoja, kai joje atsiranda „progresyvi“ istoriografinė tyrimo programa (Лакатос 2001: 510). Jei, pavyzdžiui, ten, kur Kuhnas mato racionaliai nepaaiškinamą pokytį, istorikas sugebės parodyti, jog tas pokytis buvo racionalus, tai jo tyrimų programa bus geresnė negu Kuhno programa.

Nors Lakatoso idėja labai įdomi, tačiau neišvengia rimtų trūkumų. Pirmiausia, kaip esame parodę, nėra vienareikšmio supratimo, kas

racionalu, o kas ne. Tai ypač liečia tiek pačias metodologines normas, tiek jų taikymą. Pavyzdžiui, racionalu ar neracionalu pašalinti iš tolesnio tyrinėjimo teoriją, kuri pasitvirtina ir yra ypač efektyvi, t. y. atmesti teoriją būtent dėl efektyvumo? Pavyzdžiui, bendruomenėse, kurios tiki burtų ir okultinių mokymų ar praktikų efektyvumu, tos praktikos yra draudžiamos. Žmogiškojo pažinimo istorija rodo, kad okultinės praktikos draudimas yra tuo stipresnis ir bausmė tuo griežtesnė, kuo mago veikla rezultatyvesnė. Šiame pavyzdyje draudimo racionalumą lemia tiek loginės, tiek etinės ir netgi teologinės prielaidos, kitaip tariant, racionalumas yra vertybiškai nulemtas ir priklauso nuo pasaulėžiūrinės koncepcijos. Jokio besąlygiško, vien logiško racionalumo nėra ir nėra pagrindo tokiam racionalumui priimti.

Taip okultinės praktikos draudimas gali būti laikomas neracionaliu dėl to, kad tokia praktika gali pagilinti mūsų pasaulio pažinimą ar išskirti naują įdomią problemą, kuri gali praturtinti mokslo žinias. Beje, panašiai samprotauja Feyrabendas. Kita vertus, okultizmo draudimas gali būti laikomas racionaliu, nes magija visais atvejais žalinga tiek žmogui, tiek visuomenei, kaip blogio pasireiškimas. Tas draudimas gali būti laikomas racionaliu ir dėl visai kitos priežasties, teigiant, kad magija – tai kliesdėsiai, tiesiog liguistos vaizduotės vaisius, ji visiškai neefektyvi ir yra tuščias laiko gaišimas. Lakatosas, siūlydamas savąjį metakriterijų, priima prielaidą, jog egzistuoja teisinga filosofinė pažiūra.

Be to, Lakatoso pozicija verčia nuolat silpninti normatyvinį metakriterijų. Kuo jis silpnesnis ir labiau neapibrėžtas, tuo, sekant Lakatoso pasiūlymu, geresnė juo besiremianti metodologinė koncepcija. Tai verčia iš viso atsisakyti normatyvinio požiūrio į mokslo istoriją.

Pati deskriptyvinė mokslo filosofija turi rimtų trūkumų. Jos tikslas – pateikti adekvatų mokslo raidos istorinį vaizdą. Spręsdamas šį uždavinį, mokslo filosofas neišvengiamai susiduria su metodologine problema – turi nustatyti, kokiais visuotinai pripažintais kriterijais, įvaizdžiais, modeliais, vertybėmis, simboliais,

pavyzdžiais, taisyklėmis, metodais, uždavinių formulavimo bei sprendimo būdais ir pan., t. y. visu tuo, ką Kuhnas vadina vyraujančia paradigma, vadovavosi mokslininkas. Tačiau kaip išskirti tinkamą istorinį laikotarpį? Kaip nustatyti tam tikro istorinio etapo ribų adekvatumo matą? Paprasčiausias atsakymas – remiantis mokslo istorija. Tačiau istorinis tyrinėjimas priklauso nuo tyrėjo metodologinės pažiūros. Kaip besisuktum, patenki į užburtą ratą. Todėl istorinio aprašymo adekvatumas visada lieka problemiškas. Verta patyrinėti ne tik mokslinės visuomenės ar mokslininko veiklos tam tikru mokslo raidos istoriniu etapu metodologinius pagrindus, bet analizuoti ir mokslo istoriko, siūlančio savąjį mokslo istorijos interpretaciją, metodologines prielaidas. Kitaip tariant, Lakatosas visiškai teisingas, pabrėždamas istoriografinių tyrimų svarbą.

Šiuolaikinė deskriptyvinė mokslo filosofija remiasi dviem numanomomis prielaidomis, kurios laikomos akivaizdžiomis empirinėje mokslo filosofijoje. Pirmoji prielaida tvirtina, kad mokslas yra autonomiškas, nepriklausomas ir nesusijęs su bendresniu už mokslą pasaulėžiūrinio kontekstu. Kitaip tariant, mokslas nepriklauso nei nuo filosofijos, nei nuo teologijos. Turima galvoje ne tai, kad tam tikros metafizinės idėjos gali turėti reikšmės iškeliant vieną ar kitą mokslinę hipotezę. Su tuo, matyt, sutiktų visi šiuolaikinės mokslo filosofijos atstovai. Svarbu, kad ištisa mokslinio tyrimo programa, paradigma ar netgi dar platesnė mokslo struktūra tam tikru būdu yra susijusi su filosofine koncepcija. O mokslo autonomiškumo šalininkai mano, kad mokslas pats formuoja savo ontologinius principus bei vertybines nuostatas.

Mokslo istorija nepatvirtina autonomiškumo prielaidos. Pavyzdžiui, Aristotelio gamtos filosofija, Platono kosmologija ir netgi Descartesio fizika, nekalbant apie pirmųjų filosofų, Jonijos mokyklos atstovų arba Demokrito filosofiją, yra bendros filosofinės šių autorių koncepcijos dalis. Tikrai vėlyvaisiais viduramžiais *via moderna* atstovai – Ockamo šalininkai nominalistai ėmė skelbti teologijos ir filosofijos autonomiškumo

tezę. O dar vėliau Rene Descartesas suformulavo dviejų visiškai skirtingų substancijų – kūninės ir dvasinės – įvaizdį, tuo sukurdamas prielaidas mokymui apie gamtą, nagrinėjančiam kūninę substanciją, atsiskirti nuo metafizikos, tiriančios dvasinę substanciją. Todėl visiško mokslo autonomiškumo tezės negalima laikyti pagrįsta.

Antroji prielaida glaudžiai susijusi su pirmąja. Mokslo filosofijoje vyrauja nuomonė, kad visas vertybines nuostatas mokslo filosofijoje nulemia pats mokslas, kad moksliniame tyrime svarbios tik kognityvinės vertybės, t. y. visos vertybės, kurios veikia pažinimo procesą, yra santykinės, o ne absoliučiosios (kaip, pavyzdžiui, etinės vertybės) (Виттгенштейн 1989: 98-105). Šio požiūrio šalininkai mano, kad vertybės moksle, vertybių struktūra, mokslo tikslai, mokslo vertė ir t. t., jei tik iš viso yra svarbūs mokslui, gali būti nustatyti tiriant konkretų istorinį mokslo raidos etapą ir radikaliai keičiasi, atsiradus naujai paradigmai, mokslinio tyrimo programai ir pan. Tokia pažiūra kelia rimtų abejonių. Mokslo tikslai bei vertybės yra filosofinių, teologinių ar pasaulėžiūrinių koncepcijų dalis, o mokslinio tyrimo procese svarbios yra ne tik santykinės, bet ir absoliučiosios vertybės, kurios, kintant teorijai ar paradigmam, toli gražu nebūtinai keičiasi.

Taigi galima teigti, kad mokslo istorija turėtų tirti mokslinius įvaizdžius tos filosofinės sistemos kontekste, su kuria iš tiesų yra susijusi. Pavyzdžiui, Aristotelio fizikos ar Platono kosmologijos neįmanoma atskirti nuo jų bendrafilosofinės pažiūros.

Tiktai Descarteso ir Newtono laikais mokslas įgijo labiau ar mažiau autonomiškų žinių statusą, ir jau pats mokslas iš lėto ėmė keisti savo ontologinį pagrindą. Nuo Descarteso ir Newtono laikų mes susiduriame su lėtai kintančia „superparadigma“, arba mokslo metafizine tyrimo programa, kurios teoriniai konstruktai tarpusavyje palyginami, todėl šios programos viduje yra įmanoma kalbėti tiek apie teorijų konkuravimą bei palyginamumą, tiek apie mokslo pažangą.

Kita vertus, gali būti lyginamos tik visos Platono, Aristotelio, Demokrito ir pan. gamtos mokslo filosofų metafizinės tyrimo programos, bet ne

konkretūs jų fragmentai, tokie kaip gamtotyrinės koncepcijos. Žinoma, visai įmanoma palyginti skirtingas teorijas, priklausančias tai pačiai mokslo metafizinei tyrimo programai.

Literatūra

Feyerabend, P. K. 1985. *Избранные труды по методологии науки*. Москва: Прогресс.

Kuhn, Thomas S. 2003. *Mokslo revoliucijų struktūra*, Vilnius: Pradai.

Wittgenstein, L. 1995. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis.

Виттгенштейн, Л. 1989. „Лекция об этике“, *Даугува* 2: 98-105.

Лакатос, И. 2001. „История науки и ее рациональные реконструкции“, в кн. Кун, Т. *Структура научных революций*. Москва: АСТ.

PROBLEM OF METHODOLOGICAL APPROACH IN HISTORICAL SCHOOL OF PHILOSOPHY OF SCIENCE

Albinas Plėšnys

The normative philosophy of science represents inadequate image of scientific development, and its methodological significance is questionable. The followers of historical school of philosophy of science propose a new conception of aims and tasks of philosophy of science. Investigation of convictions and images that were accepted during certain historical periods rather than logical analysis of knowledge becomes the main problem in historical school of philosophy of science. This approach changes the old methodological status of philosophy of science. But the new point of view isn't without shortcomings either. The main disadvantage of the new position is presumption that scientific knowledge functions as an autonomous system, irrespective of philosophical or theological context, and that only cognitive values are significant in the scientific research process. From our point of view analysis of scientific knowledge without consideration of metaphysical context is false because science is subordinated to this context. Changes of metaphysical scientific research programmes rather than those of paradigms or scientific research programmes take place in the process of scientific development.

Keywords: normative philosophy of science, historical school of philosophy of science, paradigm, scientific research programmes, cognitive values, logical analysis, programmes of metaphysical scientific research.

Iteikta 2006-01-16; priimta 2006-02-22